

QARSHI
DAVLAT
UNIVERSITETI

JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA TA'SIRINI O'RGANISH MUAMMOSI

(Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari)

QARSHI - 2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

**JADIDCHILIK HARAKATI VA
UNING TURKIY XALQLAR
ADABIYOTIGA TA’SIRINI
O‘RGANISH MUAMMOSI**

(Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari)

2023-yil 13-oktabr

Qarshi
“Nasaf” NMIU
2023

Ushbu to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 2-maydagi 118-son buyrug‘ining 1-ilovasi “2023-yilda xalqaro miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi”ga muvofiq Qarshi davlat universitetida 2023-yil 13-oktabr kuni bo‘lib o‘tadigan “Jadidchilik harakati va uning turkiy xalqlar adabiyotiga ta‘sirini o‘rganish muammosi” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiyasiga taqdim etilgan maqola va tezislarni o‘z ichiga oladi.

Konferensiya materiallarida o‘zbek mumtoz adabiyoti va jadidchilik masalalari, jadidchilik g‘oyalari va yangi o‘zbek adabiyoti, jadidchilik va turkiy xalqlar adabiyoti, jadidchilik va turkiy tillar muammosi, ta‘lim bosqichlarida jadidchilik va jadid adabiyotining o‘qitilishi masalalari qamrab olingan.

To‘plam soha mutaxassislari, filologiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba va magistrlar hamda o‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchilari uchun muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

KONFERENSIYA TASHKILIY QO‘MITASI TARKIBI:

D.H.Nabiyev – universitet rektori, professor

A.E.Xolmurodov – o‘quv ishlari prorektori, professor

I.R.Bekpo‘latov – ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, professor

O‘.Sh.Abdullayev – yoshlar masalalari va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, PhD, dots.

X.G‘.Djurayev – moliya-iqtisod ishlari prorektori

B.X.Rizayev – Filologiya fakulteti dekani, PhD, dots.

D.J.Rahmatova – universitet tuzilmasidagi “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” muzeyi direktori, PhD, dots.

MAS‘UL MUHARRIR: N.N.Shodmonov – f.f.d., prof.

MAS‘UL KOTIB: G.H.Ernazarova – f.f.d., prof.

TAQRIZCHILAR:

N.A.Jabborov – f.f.d., prof.

O.R.Jo‘raboyev – f.f.n., katta ilmiy xodim

TAHRIR HAY‘ATI:

D.To‘rayev – f.f.d., prof.

B.Yo‘ldoshev – f.f.d., prof.

G.Imomova – f.f.d., dots.

Sh.Nuriddinov – f.f.d., dots.

R.Jumayev – PhD, dots.

S.Mo‘minova – f.f.n., dots.

N.Umarova – PhD, dots.

G.Ravshanova – PhD, dots.

U.Abdullayeva – PhD, dots.

G‘.Shodmonov – PhD, dots.

*Qarshi davlat universiteti Kengashining 2023-yil
5-oktabrdagi 2-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.*

© To‘plam, 2023-yil

© “Nasaf” NMIU, 2023-yil

ISBN 978-9910-9711-9-8

CHO'LPON- TONG YULDUZI

Dilorom SODIQOVA,
O'zbekiston, BuxDU, PhD

Annotatsiya. Maqolada Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponning o'zbek adabiyotini shakllantirish va rivojlantirishga qo'shgan hissasi, ijodining o'ziga xos jihatlari, shoir lirikasining 20-yillar o'zbek she'riyati tarixida tutgan o'rni xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ma'rifat, erk, kishan, tarjima, ko'ngil, "Tarjimon", "Vaqt", ma'naviyat, ma'rifat.

Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon XX asr o'zbek adabiyotini shakllantirish va rivojlantirishga katta hissa qo'shgan, adabiyotimizni zamonaviy adabiy janrlar bilan boyitgan, tarjima maktabi asoschilaridan biri sanaladi. Cho'lpon xalqimizning buyuk va sevimli yozuvchilaridan biri sifatida adabiyotimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan ijodkoridir.

Cho'lponning dastlabki asarlaridayoq bosqinchilar zulmi ostida ezilayotgan Turkiston xalqiga bo'lgan cheksiz muhabbat yorqin ko'rinib turadi. U xalqni ozod va baxtli ko'rishni istardi. Buning uchun odamlarning jaholat uyqusidan uyg'otish, ma'rifatdan, ilm-u fandan bahramand qilish kerak, deb hisobladi. Ayni paytda rus bosqinchilari millatning ma'rifatli bo'lishiga keng yo'l bermasligini ham bilardi. Erksiz ma'rifatning, ma'rifatsiz esa erkning bo'lmasligi shoirga ayon edi.

Asr boshlaridagi turmushning bunday manzaralarini o'z ko'zlari bilan ko'rgan ziyolilar "Tarjimon", "Vaqt" singari gazetalarni o'qiganlaridan keyin ularni bartaraf etish yo'llarini qidirdilar [1, 15]. Milliy zulm ostida ezilayotgan xalqning zabun holini aks ettirish va xalqni bunday holatdan qutqarish istagi Cho'lpon ijodining yo'nalishi bo'lib qoldi.

1914-yilda "Qurboni jaholat" va "Do'xtur Muhammadyor" hikoyalarini e'lon qilib, mustamlakachilik kishanlari ostida ezilgan, ijtimoiy va iqtisodiy qiyinchiliklar girdobida g'aflat uyqusidagi vatandoshlarini uyg'otmoqchi bo'ldi.

Abdulhamid Cho'lpon faqat mustamlakachilikka qarshi kurash, erksevarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan asarlar yozibgina qolmay, balki ajoyib she'rlar yozgan shoir sifatida ham mashhurdir. Uning nazm namunalariga nazar tashlar ekanmiz, uning nihoyatda nozikta'b ijodkor ekanligiga yana bir karra amin bo'lamiz:

Muhabbatning saroyi keng ekan, yo'lni yo'qotdim-ku,

Asrlik tosh yanglig' bu xatarlik yo'lda qotdim-ku.

Karashma dengizin ko'rdim, na nozlik to'lqini bordir,

Halokat bo'lg'usin bilmay qulochni katta otdim-ku.

Ajab dunyo ekan bu ishq dunyosi, ayo do'stlar,

Bu dunyo deb u dunyoni bahosiz pulga sotdim-ku.

Cho'lponning "Qalandar ishq" she'ri XXasrning 20-yillarida yaratilgan sof lirik she'rlaridan biri sanaladi. Lirik qahramon uchun muhabbat saroy, dengiz, dunyodir. Nihoyat u quyosh nuriga- Muhabbat timsoli bo'lgan siymo nuriga toqat qilolmay, yerga botadi. Shoir muhabbati ana shu tarzda ilohiylashtiriladi, uni dunyodagi eng yuksak qadriyat sifatida sharaflaydi. Ana shu nuqtada she'rning g'oyaviy mazmun-mohiyati ochiladi.

"Qalandar ishq" she'ri ko'p jihatdan shoirning "Go'zal" she'ri bilan hamohangdir. Cho'lpon hech kimga o'xshamagan samimiylik, jozibador, ta'sirchan, tuyg'ularining ranginligi bilan o'zgalarnikidan ajralib turadigan she'riy olam yarata bildi [2, 86].

Cho'lponning deyarli barcha asarlari oddiylik, samimiylik urug'lari bilan sug'orilgan. Ijodkor XX asrning 20-yillarida yozgan she'rlarida vijdon, ko'ngil, kishan obrazlariga ham ko'p marotaba murojaat etgan. "Ko'ngil" she'rida ko'ngilning kishanlar bilan do'stlashib, adolatsizlikni ro'y-rost ko'rib turib ham na dod, na faroyod ko'tarmaslik kabi "odat"lari borligidan o'pkalanadi. Agar shunday davom etadigan bo'lsa, "Haqorat dilni og'ritmas, Tubanlik mangu ketmasmi? Kishanlar parchalanmasmi, Qilichlar endi sinmasmi?,- deb xavotirlanadi. Agar shoir o'ylagani va xavotirlanganidek, ana shu illat bundan keyin ham davom etsa, xalq

qullikda, o' lka esa qaramlikda, tobelikda qolishi hech gap emas. Shuning uchun ham Cho' lpon mustamlakachilik kurashlaridan azob-u uqubat chekayotgan vatandoshlariga qarab hayqiradi:

Tiriksan, o' lmagansan,
Sen-da odam, sen-da insonsen,
Kishan kiyma,
Bo' yin egma
Ki, sen ham hur tug' ilg' onsen! [3, 46]

Misralardan ayonlashadiki, shoir ona yurtining ozodligi va mustaqilligini ko' rishni istagan hamda shu yolda astoydil kurashgan ijodkorlardan.

Cho' lpon ijodining negizida erkinlik, ozodlik haqidagi orzu-istaklar mujassam. Shoir fikricha, har bir inson hurlik sarchashmasidan bahramand bo' lmog' i lozim, biroq istiqlol shukuhini his etish uchun millat ahli birlashishi, chekinmasligi, jasur va dovyurakligi bilan namuna bo' lishi lozimligini ta' kidlaydi. Shoir ijodini kuzatganda, uning millat ozodligi, ma'naviyati va ma'rifati uchun fidoyilik ko' rsatg anligini anglab yetishimiz mumkin.

Ilmga tashnalik, uning zavq va shavqiga oshuftalik azaldan xalqimizning qon-qoniga singib ketgan qadriyatlardan biri hisoblanadi. Cho' lpon ham ma'rifat va ma'naviyat targ' ibotini o' zining ulug' vor burchi deb bildi va uning ro' yobi yo' lida tinimsiz faoliyat olib borgan yorqin siymolaridan biri bo' lib, hamon she' riyatimiz osmonida porloq yulduz misoli charaqlab turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari.-T.: "O'zbekiston", 2008. 534 b.
2. Karimov N. va b. Adabiyot. -T.: "Ma'naviyat", 2002. 160 b.
3. Sharafiddinov O. Cho' lponni anglash.-T.: "Yozuvchi", 1994. 86 b.

MAHMUDKHOJA BEHBUDI'NIN AYDINLANMASI VEYA BİLİM ADAMI POYON RAVŞANOV'UN GERÇEKLERİ

Muhabbat RAJABALIYEVA,
(Özbekistan) Ekonomi ve Pedagoji
Üniversitesi'nin bağımsız araştırmacısı

Özet: Ülkemizde Türkistan modernizminin kurucularından Mahmudhoca Behbudi'nin mirasının araştırılmasına büyük önem verilmektedir. Bu bakımdan edebiyat eleştirmeni Poyon Ravşanov'un "Behbudi Hakikati" adlı araştırması oldukça önemlidir. Behbudi'nin hayatının son günlerindeki trajediler, bilim adamının bu kitabında somut delillere ve arşiv verilerine dayanılarak ele alınıyor. Araştırmacı, Behbudi'nin son günleriyle ilgili tarihi gerçeğe büyük ölçüde ışık tuttu. Bu makalede Poyon Ravşanov'un araştırmaları bilimsel ve edebi açıdan incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Poyon Ravşanov, Behbudiy, Eshoni Shahid, trajedi, devrimci hareket, arşiv, araştırma makalesi .

Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, 2020 Âli Meclis'e hitaben yaptığı konuşmada, Mahmudhoca Behbudi'nin doğumunun 145. yıldönümünü ve onun mirasını derinlemesine inceleme ve onu halkımıza, özellikle de genç nesle aktarma ve daha fazla güç verme çağrısını anlattı . Aydınlanma konusunda ciddi ve ciddi bir bilim adamı, bir araştırma makalesi oluşturmaya karar verdi. [1, s.37]

Sovyetler döneminde Türkistan Cedidlerinin mirasını incelemek yasaktı. 20. yüzyılın 80'li yıllarının sonunda bu alana dokunulmaya başlandı. Ülkemizin bağımsızlığından sonra modern aydınların, özellikle de liderleri Mahmudhoca Behbudi'nin (1875-1919) hayatı, faaliyetleri ve mirasını incelemeye olan ilgi arttı . Büyük âlimin mirası üzerine pek çok kitap yazıldı ve

Umida Abdullayeva	Jadid shoirlari ijodida ijroviy lirika.....	120
Latofat Tajibayeva	Yangi o'zbek she'riyatining mazmuniy yangilanishi	123
Kamol Hakimov	"O'tkan kunlar" romanida tarixiylik masalasi.....	126
Dilorom Sodiqova	Cho'lpon- tong yulduzi.....	129
Muhabbat Rajabaliyeva	Mahmudkhoja Behbudin'ning aydınlanmasi veya bilim adamı Poyon Ravshanov'un gerçekleri.....	130
Klara Dusyorova	Jadidchilik va o'zbek adabiyotining rivojlanish masalalari....	132
Феруза Юсупова	Идеал справедливости и критерии прогресса в идеологии джадидизма.....	134
Nilufar Umarova	Jadid ziyolari ijodida milliy etika masalalari.....	135
Sherzod Akramov		
Farhod Qiyomov	Образ бадий tasvirining manbalari.....	137
Sherzod Usmonov	Jadidlar va o'zbek milliy demokratik matbuot masalalari....	139
Mohigul Ergasheva	Begali Qosimov – jadidshunos.....	141
Lola Qo'ziboyeva	Jadid obrazining dramatik talqinlari.....	143
Nurali Murodullayev	Fitratning jadidchilik qarashlari to'grisida.....	146
Mehri Kenjayeva	Cho'lponning "Yangi men" she'rida yo'lovchi obrazi talqini.....	148
Muslima Ahmadjonova	Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi obrazlar tabiati tahlili.....	150
Munisa Nishonova	Nozimaxonim ijodida ma'rifat talqinlari.....	152
3- SHO'BA. JADIDCHILIK VA TURKIY XALQLAR ADABIYOTI		
Saidbek Boltabayev	Jadidchilik harakati bo'yicha turkiyada amalga oshirilgan dissertatsiyalar	155
Oybek Barziyev	Milliy uyg'onish davri Farg'ona vodiysi she'riyati va turkman, tatar adabiyotidagi g'oyaviy mushtarakliklar.....	161
Sarvarbek Tuliboyev	Turkiston madaniy hayotining turk matbuotida yoritilishi	164
4- SHO'BA. JADIDCHILIK VA TURKIY TILLAR MUAMMOSI		
	Выражение количеств лексическим путем на турецких языках.....	169
Хаджар Гусейнова		
Хо'jamurod Jabborov	O'zbek tili sofligini saqlashda jadidlarning o'mi.....	176
Yusuf Avci	Ceditçilikte dil ve edebiyat gayelerinin uygulanişi ve bir karşilaştırma.....	179
Qo'ldosh Pardayev	Jadidlar ijodida til masalasi.....	182
Xurshid Ahmadov	O'zbek milliy ziyolilarning 1929-yilgi alifbo islohotiga munosabati.....	185
5-SHO'BA. TA'LIM BOSQICHLAIDA JADIDCHILIK VA JADID ADABIYOTINING O'QITILISHI		
Saodat Mo'minova	Oliy ta'limda "Qodiriy – o'zbek romanchilik maktabining asoschisi" mavzusidagi amaliy mashg'ulotni tashkil etish..	188
Umriniso To'rayeva	O'zbek jadid adabiyotini o'rganish masalalari adabiyotshunos Begali Qosimov tadqiqotlari misolida).....	191
Okila Turakulova	Jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy-pedagogik merosi.....	194
Soxibaxon Islomova	Qatag'on qilingan ijodkorlar asarlarini qayta nashr qilish muammolari.....	196

